

Ercsei Kálmán

Az új kapitalizmus Romániában: aktorok, érdekek és mechanizmusok

Vladimir Pasti: *Noul capitalism românesc /Az új román kapitalizmus/, Polirom Kiadó, Iasi, 2006.*

Vladimir Pasti² munkája kétségtelenül hiánypótló a vonatkozó témában, nevezetesen a romániai gazdasági rendszer átalakulását, illetve a társadalom különböző csoportjainak ebben játszott szerepét illetően. A könyv kilenc egymásba fonódó fejezeten keresztül közelíti meg és mutatja be a gazdasági rendszer 1989 utáni átalakulását, annak aktorait és mechanizmusait, valamint az újonnan létrejött -immár kapitalista rendszer- struktúráját. A szerző elsődleges kérdése, hogy miként, milyen folyamatok során, milyen mechanizmusok révén jött létre, alakult ki az új román kapitalista rendszer? Miként jött létre, alakult ki a román kapitalista elit, kik (lettek és) hogyan váltak a román kapitalista elit részévé?

² A szerző a bukaresti Politika- és Államigazgatási Tudományok Nemzeti Iskolájának (Școala Națională de Științe Politice și Administrative - SNSPA) oktató szociológus, továbbá a politikatudományok doktora. 1990-1991 között az Életminőség Kutatásáért Intézet (Institutul pentru Cercetarea Calității Vieții – ICCV) kutatója volt, 1999-2000 között az INSOMAR, 2000-2004 között a Fejlesztési Tanulmányokért Intézet (Institutul pentru Studii ale Dezvoltării) igazgatói funkcióját töltötte be. 1990-ben, illetve 2001-2004 között miniszterelnöki, 1990-1991 között elnöki tanácsadóként is tevékenykedett.

1995-1997 között az Egy jövőt Romániának Alapítvány (Fundatia „Un viitor pentru România”) alelnöki funkcióját töltötte be, 1997-1999 között a *Bursa* főszerkesztője, illetve a *Curentul* igazgatója.

Hogyan történt/ment végbe a gazdasági átalakulás folyamata; minek köszönhető, hogy az adott módon ment végbe; mi lett az átmenet eddigi eredménye?

Pasti alapvető kiindulópontját az az állítás képezi, miszerint a romániai rendszerváltás utáni posztkommunista átmenet (legalábbis politikai és gazdasági szempontból) immár lezártnak tekinthető (1. fejezet, 7-50 o.). E megállapítás alátámasztását követően az átmeneti folyamat jellegére tér ki, kiemelve, hogy a posztkommunista átmenet az ország nyugatosodását, modernizációját, jólét irányába történő elmozdulását vonta maga után. (2. fejezet, 51-176 o.).

Ennek az elmozdulásnak a kiindulópontját egy olyan helyzet jelenti, amit – a kommunista rendszer radikális bukása, ennél fogva pedig a forradalmi események előtti folyamatok erőteljes megtörése miatt – (más közép-kelet-, illetve kelet-európai országokhoz képest) egy *kiegészítő, additív szabadságfok* (*un grad de libertate suplimentar*) jellemez a reálisan járható utak közötti döntést illetően (3. fejezet, 177-204 o.). Ezen a ponton utal vissza kellő mélységgel a kommunista rendszer jellegére, a kommunizmus hagyatékára, ami nyilvánvaló módon meghatározta mind a rendszer bukását, mind pedig a posztkommunista rendszer utáni átmenet folyamatait és jellegét (4. fejezet, 205-270 o.).

E három fejezetre épül rá a szerző munkájának tulajdonképpeni hozadéka: a Romániában napjainkra kialakult rendszer létrejöttéhez vezető út, és a rendszerváltást követő átmenet folyamatainak elemzése, illetve magának a rendszernek a vizsgálata, jellemzése (5-8. fejezet, 271-498 o.). A szerző alapvetően a gazdasági tőke, a tőkésvilág, a tőkekonverziók, így az elit és a gazdasági átstrukturálódási (alapvetően a nagyprivatizációs) folyamat felől vizsgálja a gazdasági átmenet folyamatát.

Megállapítása, miszerint a bérből élők mindennapi életében a rendszerváltás gazdasági szempontból nem jelentett számottevő változást (5. fejezet, 271-306. o.) – nem mellőz néhány sommás és redukcionista felhangot sem. Rámutat arra is, hogy a hazai közvélemény által egyetlen legitimként elfogadható út az önerőből feltörekvő *self-made-man* útja, a gazdasági elitbe vezető egyéb utak elfogadhatatlanok. A szerző a román tőkésosztály szerinte misztifikált képével kíván leszámolni. Véleménye szerint a rendszerváltást követően történő elit-reprodukción (főként a gazdasági elit egyes köreiből végbemenő

hatalomátmentést) teljes mértékben természetes jelenségnek számít, a gond mindössze az, hogy mindez nem rendelkezett kellő ideológiai háttérrel. A hiány pótlására megpróbál egyfajta ideológiát teremteni, miközben pálcát tör a romániai értelmiségiek (illetve a kistulajdont/nemzeti tulajdont előnybe részesítő történelmi politikai pártok) felett, mivel véleménye szerint az ideológia nélküli állapot kialakulásáért és fennállásáért, tehát a közvélemény vélekedéséért is, elsősorban ők tekinthetők felelősnek. A román kapitalisták új osztálya mindenféle – a szerző szerint szükségesnek tartott gazdasági, társadalmi, kulturális – ideológiai megalapozottság nélkül jött létre és alakult ki, a maga előnyeivel és hátrányaival együtt.

Pasti könyvének a posztkommunista valóságot legjobban szemléltető és legrészletesebben leíró része a „*A román kapitalisták új osztálya*” című fejezet (6. fejezet, 307-416. o.), amelyben a posztkommunista átmenet során zajló folyamatokat mutatja be a rendszerváltás utáni korai kezdetektől egészen a 2000-es évek közepéig???. Említést tesz a kisvállalkozókról, akiknek a száma a rendszerváltást követően robbanásszerűen megnövekedett, és rámutat arra, hogy többségük valamilyen módon már a szocialista tervgazdaság fekete-szürke zónájában horgonyozott, de közülük kevesen váltak igazán nagytőkésékké, a tőkés-elit részévé. A szerző körültekintően kontextualizálja azokat a harcokat, amelyek révén a román kapitalista elit létrejön: a szocialista nagyvállalatok (technokrata/menedzseri)ipari elitje (*elita industrială*), illetve a pénzügyi elit (*elita bancară*), melyek harcaiban közvetítőként vagy katalizátorként jelen volt a politikai elit is.³ Az egymás között harcot vívó két elitcsoport érdeke egymással majdhogynem ellentétben állt. Az ipari elitnek ugyanis a szocialista gazdaságból megörökölt ipari szektor és termelés minél hosszabb ideig történő életben tartása volt a célja, amiben a pénzügyi elit azonban nem szándékozott részt venni. A szerző nagyfokú precizitással mutatja be a két elit közötti harcokat, és a politikai elitnek ezekben a harcokban játszott szerepét. Ennek kontextusában nyernek értelmezést a kilencvenes évek gazdasági-pénzügyi-politikai folyamatai, végül pedig bemutatásra kerül a tulajdonképpeni, immár külföldi tőkével megvalósuló

³ vö. uő. (1995): *România în tranziție. Căderea în viitor*. Ed. Nemira, București, 234-328.

privatizációs folyamat is, ami egyben az egyes elitcsoportok között húzóó harcok végét jelenti.

A szerző ezzel át is tér a privatizációs folyamat tárgyalására (7. fejezet, 417-462. o.), és a következő fejezetben azt tárja fel, hogy a privatizációnak milyen fő funkciója, szerepe volt a román kapitalista társadalom kialakulásában, milyen mechanizmusok mentén zajlott, hogyan ment végbe, hogyan valósult meg, kik voltak az aktorai, érdekcsoportjai. A rendszerváltás után következett egy általa *ragadozógazdaságnak/ zsákmanýgazdaságnak* („*economie de pradă*”) nevezett időszak. Az állami tulajdonban lévő javakat magántulajdonná konvertáló román gazdaság *nagy osztozkodásában* („*marea împărteală*”) különböző érdekcsoportok által más-más privatizációs utak/forgatókönyvek voltak képviselve. Amint a gazdasági átstrukturálás, úgy természetesen a privatizáció is a két pólus közötti skálán: a nagyon gyors és teljes mértékűtől a lassú, korlátozott, fokozatos, lépésről-lépésre végbemenő privatizációig terjed. A gyors átállást elősorban a liberális kör preferálta, a fokozatosságot az ipari technokrata elit, illetve a mezőgazdaságban tevékenykedő technokrata elit. Egy negyedik csoportot az 1948 előtti állapot visszaállítása, a *restitutio ad integrum* megvalósítása foglalkoztatta, és kevésbé foglalkozott a tőkeberuházást igénylő privatizációval. Az aktorok és érdekszférik bemutatását követően a szerző részletesen elemzi a mezőgazdaságban, továbbá az iparban végbement lépésről-lépésre történő privatizációt.

A román kapitalizmus társadalmi csoportokra való hatása szempontjából a szerző, a paraszti társadalom és a tőkésosztály mellett, a kisburzsoáziát, azaz a polgári középosztályt vagy felső-középosztályt, alapvetően a (szak)értelmiségieket magába foglaló osztályt vizsgálja (*mica burghezie*) (8. fejezet, 463-498. o.). Pasti a román posztkommunista polgárságot is az egykori rendszerből, pontosabban az egykori rendszer keretei között létező középosztálybeliek csoportjaiból vezeti le. Úgy gondolja, hogy a szocialista struktúrán belül létező középosztályként felfogható réteg (a központi, és helyi közigazgatás, a nagyvállalatok tisztségviselői, az értelmiségiek, a kézművesek vagy sikeres szabadúszók, a hadsereg magas beosztású tisztjei, az egyház élén álló papok, végül pedig a kutatási-fejlesztési szektorban tevékenykedő technokrata menedzserek) nagy vonalakban megegyezik a kapitalista társadalom polgárságával. Azok, akik egy ilyen osztályba sorolhatók

elsősorban felsőfokon iskolázottak, rendelkeztek a redisztribúció által biztosított jövedelem feletti szürke-fekete jövedelmi forrással, illetve presztízsük, elismertségük volt (népszerűség, pl.: írók, színészek körében; szaktudás: orvosok, ügyvédek, stb. esetén). A megfelelő szintű iskolai végzettség, a pluszjövedelem és a társadalmi elismertség kombinációja jelentette tehát a státushoz szükséges és elégséges feltételeket.

A szerző szerint ez a réteg (amelyet a szerző egy ideig homogén csoportként kezel), annak ellenére, hogy meglehetősen hamar és egyértelműen véleményt nyilvánított a privatizáció menetével kapcsolatban (amely tekintetben alapvetően piacgazdaság pártinak mutatkozott), ám kevésbé támogatta a nagyítóképes piacgazdasági struktúra létrejöttét. A privatizációban, a gazdasági átalakulásban mindössze korlátozott módon vett részt. Igyekezett ugyan nyomást gyakorolni a privatizáció számára kedvező megvalósulási módja érdekében, ám befolyása, pl. az ipari munkásságéhoz képest, lényegesen kisebbnek mutatkozott. Tevékenysége alapvetően a központi aktorok számára gazdasági szempontból marginálisnak minősülő zónában zajlott (pl. a könyv-, és lapkiadás, gyógyszerkereskedelem, pékipar, stb. területén). Az általa folytatott gazdasági tevékenység nem hozott jelentékeny tőkefelhalmozást, nem vált nagyítóképes polgársággá (*marea burghezică*).

Az átmenet során –tartja a szerző– valamelyest megtört a polgárság egységessége. Újjástrukturálódásához számottevően hozzájárult a privátszektor kialakulása mellett az is, hogy a nagyítóke a saját soraiból egy új adminisztratív polgárságot hozott létre, ám ez az átmenet nem jelentett egyértelmű sikert. Pasti meglátása szerint, az ország lakosságának mintegy 5 százalékát adó osztály presztízse továbbra is megmaradt, így változatlanul fontos szerepet játszik a közvélemény-formálásban, ezáltal pedig az elit legitimálásában is. Továbbra is egy, a társadalom többsége feletti osztályról van szó, amelynek jóléte a társadalom jólététől független.

A polgári osztály vizsgálata után következő utolsó, zárszónak is tekinthető fejezetben (9. fejezet: 499-514. o.), Pasti arra próbál választ adni, hogy a közeljövőben mennyiben valósulhat meg „egy olyan átmenet utáni átmenet” amelynek eredményeként elérhető a népesség és a társadalom jóléte. Párhuzamot

vonva a történelem korábbi átmenetei és a posztkommunista átmenet között, azt a megállapítást teszi, hogy az elit-rekrutáció rendszerint vajmi keveset változik. A posztkommunista átmenet egy szokványosnak/általánosnak tekinthető modellt reprodukál, ennél fogva pedig – jóllehet némi változás végbement az elitek összetételében, illetve funkcióját tekintve – nem változik pl. az elit és társadalom viszonya, az elitnek az erőforrások újraelosztásában játszott szerepe. Sőt, mi több, a posztkommunista átmenet, amely a szocialista típusú tervgazdaságról a kapitalista piacgazdaság irányába történő elmozdulást jelent, – írja Pasti – sokkal nagyobb kihatással van a népeiségre, mint magára az elitre.

Ebben a helyzetben, az új elitek stabilizálódását követően egy olyan fázis kezdődik, amelyben az elitnek meg kell határoznia saját szerepét, funkcióját, társadalommal szembeni „hasznosságát”. Pasti e tekintetben két lehetséges forgatókönyvet lát: Az első szerint (bár lévén, hogy az első fejezetben az átmenetet lezártak tekintette, így némileg ellentmondásos módon) az átmenet tovább folytatódik, az elitek továbbra is saját érdekükben cselekszenek, és egy olyan értékrend alapján legitimálják tevékenységüket, mely egy társadalom felett álló entitás számára biztosít előjogokat. A második szerint olyan intézmények létrejöttében konkretizálna, (s ennél részletesebben és konkrétan a szerző nem is tér ki ezen intézmények behatárolására), amelyek az elit hatalmát és jólétét a társadalom jólétének megvalósulása függvényében biztosítják. Pasti szerint jelenleg az első scenárió tűnik valószínűbbnek, bár egy ideje a társadalom úgy tűnik, visszautasítja, hogy az elit pusztán saját erőforrásaként hasznosítsa. A második scenárióhoz egyelőre hiányoznak a megfelelő intézmények, amelyek megteremtése a politikai szándékon/akaraton (*voinea politică*) múlana. Amíg ezek nem jönnek létre, addig nem valósul meg a lakosság jóléte sem.

Pasti művében az új román kapitalizmust próbálta meg jellemezni, annak létrejöttére próbált rávilágítani, amit az „*ancien régime*” struktúrájából, ezen túlmenően pedig a román társadalom történelmi múltjából adódó jellemvonásokból, tulajdonságokból igyekezett levezetni, nem hagyva figyelmen kívül a 20. század végi, 21. század eleji nemzetközi gazdasági-politikai irányvonalakat sem. Állítása szerint a román átmenet lezárult, ami a román társadalom jóléte irányába történő elmozdulását jelentette.

A munka az átmenetelemzések terén hiánypótló jelleggel bír, a szerző olyan lényeges kérdésekre keres és ad választ, amelyeket az eddigi kutatások kevésbé vizsgáltak. A szocialista gazdasági struktúra bemutatása és jellemzése önmagában is értékes és hasznos kiinduló pont lehet a további rendszerelmzésekhez.

A könyv olvasása során több esetben is felvetődött egy módszertani jellegű kérdés, nevezetesen, hogy bizonyos esetekben (pl. a román szocialista rendszer leírásáról adott rész, továbbá a mű kemény magját képező privatizációról, és annak aktorairól, a privatizáció mechanizmusairól rajzolt kép esetén) miért nem válik ismertté (és ezáltal akár megismerhetővé) a munka mögötti empiria, illetve ennek forrása. Közel sem behatóan, ám nagy vonalakban ismerve a szerző szakmai életpályáját, megbecsülve az ezzel járó tudást és tapasztalatot, természetesen nem célunk vitatni vagy kétségbe vonni a szerző megállapításait, állításainak igazságtartalmát. Ám az empiriára történő hivatkozás hiánya miatt a megállapítások mindössze jól megfogalmazott hipotézisekké válhatnak.

Pasti munkájának fő érdeme, hogy a kérdések kontextualizálása mellett a gazdasági átmeneti folyamat a maga komplexitásában, azaz politikai-társadalmi összefüggésrendszerben kerül bemutatásra. Ennélfogva az átmenet folyamata az aktorok, az általuk képviselt érdekek, illetve az ezek mentén működő mechanizmusok megismerése révén, átfogó módon válik megismerhetővé és megérthetővé.